

۲۱۲۷۴۵۴

نویسنده

بسم الله الرحمن الرحيم

www.Ketab.ir

محمدپور، سعید، ۱۳۵۸ -

مسئولیت اخلاقی در قرآن و حدیث (شرایط، قلمرو و مراتب) / سعید محمدپور - قم:
مؤسسه بوستان کتاب (مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)، ۱۳۹۹.
۲۴۰ ص - (مؤسسه بوستان کتاب: ۲۶۲۱) (اخلاق و علوم تربیتی)

ISBN 978-964-09-2064-0

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیما.

کتابنامه: ص. [۲۳۱] - ۲۳۹؛ همچنین به صورت زیرنویس.

۱. مسئولیت - جنبه‌های مذهبی - اسلام.
  ۲. مسئولیت - جنبه‌های قرآنی.
  ۳. مسئولیت (فقه).
- الف. دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم. مؤسسه بوستان کتاب.
ب. عنوان.

۲۹۷/۶۵۸

BP ۲۳۲/۶۷

شماره کتاب‌شناسی ملی: ۵۷۹۱۷۴۳

۱۳۹۹

■ موضوع: اخلاق و علوم تربیتی

■ گروه مخاطب: تخصصی (طلاب و دانشجویان)

شماره انتشار کتاب (چاپ اول): ۲۶۲۱

مسلسل انتشار (چاپ اول و بازچاپ): ۷۵۴۲

مسئولیت اخلاقی در قرآن و حدیث

(شرایط، قلمرو و مراتب)

سعید محمدیور

www.ketab.ir

www.ketab.ir

مسئولیت اخلاقی در قرآن و حدیث

(شرایط، قلمرو و مراتب)

• نویسنده: سعید محمدپور

• ناشر: مؤسسه بوستان کتاب

• لیتوگرافی، چاپ و صحافی: چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب

• نوبت چاپ: اول / ۱۳۹۹ • شمارگان: ۵۰۰ • بها: ۴۰۰۰۰ تومان

تمامی حقوق نشر مکتوب و الکترونیک اثر متعلق به مؤسسه بوستان کتاب است

printed in the Islamic Republic of Iran

♦ دفتر مرکزی: قم، خ شهید (مغانی)، ص پ ۹۱۷ / ۲۷۱۸۵، تلفن: ۰۷-۳۷۷۲۲۱۵۵ شماره: ۳۷۷۲۲۱۵۲ تلفن بخش: ۳۷۷۲۳۴۲۶

♦ فروشگاه مرکزی: قم، چهارراه شهید (عرضه ۱۲۰۰۰ عنوان کتاب با همکاری ۱۷۰ ناشر)

♦ فروشگاه شماره ۲: تهران، خیابان انقلاب، بین وصال و فلسطین، پلاک ۹۵۱، تلفن: ۶۶۹۶۹۸۷۸

♦ فروشگاه شماره ۳: مشهد، چهارراه خمروی، مجتمع پاس، جنب دفتر تبلیغات اسلامی شعبه حرمین رضوی، تلفن: ۳۴۲۳۳۶۷۲

♦ فروشگاه شماره ۴: اصفهان، چهار راه کرمان، جنب دفتر تبلیغات اسلامی شعبه اصفهان، تلفن: ۳۲۲۲۰۲۷۰

♦ فروشگاه شماره ۵ (رنجین کمان) فروشگاه کودک و نوجوان: قم، چهارراه شهید، نش خیابان ارم، تلفن: ۳۷۷۲۲۱۷۹

اطلاع از تازه های نشر از طریق پیام کوتاه (SMS)، با ارسال شماره همراه خود به ۱۰۰۰۲۱۵۵ و یا ارسال درخواست به:

پست الکترونیک مؤسسه: E-mail: info@bustaneketab.com

جدیدترین آثار مؤسسه و آشنایی بیشتر با آن در وب سایت: www.bustaneketab.com

با قدردانی از همکارانی که در تولید این اثر نقش داشته‌اند:

- اعضای شورای بررسی آثار • سروراستاد: محمدرضا منصفی • ویراستار: زهرا صفری
  - اصلاحات حروف نگاری: اله‌سادات طباطبائی و حسین محمدی • صفحه‌آرایی: احمد مؤتمنی و سکینه ملازاده
  - نمونه‌خوانی: جواد عروجی • کنترل فنی صفحه‌آرایی: سیدرضا موسوی‌منش
  - مدیر گروه هنری: مسعود نجابتی • طراح جلد: محمود هدایی • اداره آماده‌سازی: حمیدرضا تیموری
  - اداره چاپخانه: مجید مهدوی، ناصر منتظری و سایر همکاران لیتوگرافی، چاپ و صحافی • مدیر تولید: عبدالهادی اشرفی
- رئیس مؤسسه
محمدباقر انصاری

فهرست مطالب

۱۳	.....	مقدمه
۱۷	.....	فصل اول: مبانی نظری مسئولیت اخلاقی
۱۷	.....	مبانی معرفت‌شناختی مسئولیت اخلاقی
۱۹	.....	۱. وحی
۲۰	.....	۲. عقل
۲۲	.....	۳. حس
۲۳	.....	مبانی هستی‌شناختی مسئولیت اخلاقی
۲۴	.....	۱. حاکمیت مطلق الهی و مسئول بودن انسان
۲۴	.....	۲. خالقیت و مالکیت خداوند و مسئولیت انسان
۲۵	.....	مبانی انسان‌شناختی مسئولیت اخلاقی
۲۶	.....	۱. مخلوق و مملوک بودن انسان
۲۶	.....	۲. اراده آزاد انسان و مسئولیت او
۲۸	.....	۳. ویژگی عقلانی انسان
۳۱	.....	نتیجه‌گیری

مسئولیت اخلاقی در قرآن و حدیث

- ۳۳..... فصل دوم: شرایط مسئولیت اخلاقی
- ۳۴..... یکم: علم و آگاهی
- ۳۴..... ۱. رابطه علم و آگاهی با مسئولیت اخلاقی
- ۳۷..... ۲. موانع شناخت مسئولیت
- ۳۸..... الف) هوای نفس
- ۴۰..... ب) رسوبات فکری و تقلید نابخردانه
- ۴۱..... ج) خودپسندی و تکبر
- ۴۲..... د) تعصب و لجاجت
- ۴۵..... دوم: قدرت و توانایی
- ۴۵..... شناخت قدرت
- ۴۷..... رابطه قدرت با مسئولیت اخلاقی
- ۵۵..... سوم: اختیار
- ۵۵..... ۱. شناخت اختیار
- ۵۹..... ۲. رابطه اختیار با مسئولیت اخلاقی
- ۶۲..... ۳. اثبات اختیار در قرآن
- ۶۳..... الف) اختیاری بودن ایمان و کفر
- ۶۳..... ب) فرستادن انبیا و کتاب‌های آسمانی
- ۶۴..... ج) عهد و میثاق گرفتن از انسان
- ۶۴..... د) امتحان و ابتلای انسان
- ۶۵..... ه) پیامدهای اعمال بشر
- ۶۶..... ۴. شبهه‌های جبر و اختیار
- ۶۶..... جبر فلسفی

فهرست مطالب

۶۸	جبر طبیعی
۷۲	جبر کلامی
۷۲	علم مطلق الهی و جبر گرایی
۷۵	قدرت مطلق الهی و جبر گرایی
۷۶	قضا و قدر الهی و جبر گرایی
۷۸	چهارم: نتیجه گیری
فصل سوم: قلمرو مسئولیت اخلاقی	
۸۱	اول: مسئولیت در برابر خدا
۸۳	۱. شناخت خدا
۸۵	۲. ایمان
۸۶	۳. تقوا
۸۹	دوم: مسئولیت در برابر خود
۸۹	۱. خودشناسی یا معرفت نفس
۹۲	۲. پاسداشت کرامت انسانی و عزت نفس
۹۵	۳. شکوفا کردن گرایش های فطری
۱۰۱	۴. جهاد با نفس
۱۰۲	سوم: مسئولیت در برابر دیگران
۱۰۳	۱. والدین
۱۰۳	احسان و نیکی به والدین
۱۰۵	احترام و تکریم
۱۰۸	اطاعت
۱۱۱	۲. همسر

مسئولیت اخلاقی در قرآن و حدیث

- ۱۱۲..... مسئولیت‌های اخلاقی مشترک بین زوجین
- ۱۱۲..... الف) مهرورزی و محبت
- ۱۱۴..... ب) خوش اخلاقی و خوش رفتاری
- ۱۱۸..... ج) احترام و اکرام کردن
- ۱۲۱..... د) رازداری
- ۱۲۳..... ه) مدارا و گذشت
- ۱۲۵..... مسئولیت‌های ویژه مرد
- ۱۲۵..... الف) سرپرستی خانواده
- ۱۲۸..... ب) غیرت ورزیدن
- ۱۳۰..... مسئولیت‌های ویژه زن
- ۱۳۰..... الف) قبول سرپرستی شوهر
- ۱۳۳..... ب) امانت‌داری در غیاب شوهر
- ۱۳۵..... ج) به تکلف نینداختن همسر
- ۱۳۷..... ۳. فرزند
- ۱۳۷..... محبت و مهرورزی
- ۱۴۰..... مراعات عدالت میان فرزندان
- ۱۴۱..... آموزش «نحوه تعامل با مردم» به فرزندان
- ۱۴۳..... احترام و اکرام فرزندان
- ۱۴۵..... ارتقای سطح معرفت دینی فرزندان
- ۱۴۵..... الف) قرائت اذان و اقامه در گوش نوزاد
- ۱۴۶..... ب) آموزش مبانی اعتقادی به فرزندان
- ۱۴۷..... ج) آموزش قرآن و فرایض دینی به فرزندان
- ۱۴۹..... تعلیم خواندن و نوشتن به فرزندان

فهرست مطالب

۴. خویشاوندان ۱۵۰
- تعریف رحم، صلۀ رحم و قطع رحم ۱۵۰
- اهمیت صلۀ رحم در آیات و روایات ۱۵۱
- آثار صلۀ رحم از نظر آیات و روایات ۱۵۴
۵. ایتام ۱۵۶
- بناهدادن به یتیم ۱۵۶
- نیکی کردن به یتیم ۱۵۷
- اظهار دوستی و مهربانی به یتیم ۱۵۹
- کمک‌های مادی و نقدی به یتیم ۱۶۰
۶. همسایگان ۱۶۱
- نیکی کردن به همسایه ۱۶۲
- حفظ اسرار همسایه ۱۶۴
- صبر بر آزار همسایه ۱۶۴
- رسیدگی به مشکلات همسایه ۱۶۵
۷. مسلمانان و مؤمنان ۱۶۶
- اهتمام و توجه به امور و حوایج مسلمین و مؤمنین ۱۶۶
- مشارکت و هم‌بستگی اجتماعی ۱۶۸
- امر به معروف و نهی از منکر ۱۶۹
- احترام مؤمن و عدم تعرض به وی ۱۷۲
- مهرورزی و اظهار دوستی به مؤمن ۱۷۳
۸. غیر مسلمانان ۱۷۴
- مهرورزی و برخورد نیک با مردم ۱۷۵
- رعایت اصول اخلاقی در رویارویی با مردم ۱۷۷

مسئولیت اخلاقی در قرآن و حدیث

- ۱۷۹ ..... اصلاح میان مردم
- ۱۸۰ ..... چهارم: مسئولیت در برابر دیگر موجودات و محیط زیست
- ۱۸۱ ..... ۱. مسئولیت در برابر حیوانات و موجودات زنده
- ۱۸۱ ..... الف) آزار و اذیت نکردن حیوانات و موجودات زنده
- ۱۸۲ ..... آزار و اذیت نکردن حیوانات در حین حمل و نقل و باربری
- ۱۸۳ ..... ناسزا نگفتن به حیوانات و موجودات زنده
- ۱۸۴ ..... ب) حبس نکردن حیوانات و موجودات زنده
- ۱۸۴ ..... ج) ضربه زدن به حیوانات، خصوصاً بر چهره آن‌ها
- ۱۸۵ ..... د) به جان هم نینداختن حیوانات و موجودات زنده
- ۱۸۶ ..... تیراندازی نکردن به حیوانات و موجودات زنده به قصد سرگرمی ...
- ۱۸۷ ..... ه) آزار زیاد نرساندن به حیوانات و موجودات زنده هنگام ذبح آن‌ها
- ۱۸۸ ..... د) نیکی کردن و احترام گذاشتن به حیوانات و موجودات زنده
- ۱۸۹ ..... توجه به تغذیه حیوانات و موجودات زنده
- ۱۹۱ ..... توجه به بهداشت و استراحت حیوانات و موجودات زنده
- ۱۹۲ ..... احترام به حیوانات و موجودات زنده
- ۱۹۴ ..... ۲. مسئولیت در برابر محیط زیست
- ۱۹۶ ..... مسئولیت اخلاقی در برابر آب‌ها
- ۱۹۶ ..... الف) آلوده نکردن آب‌ها
- ۱۹۷ ..... ب) جلوگیری از اسراف و هدر رفتن آب‌ها
- ۱۹۸ ..... مسئولیت اخلاقی در برابر درختان
- ۱۹۹ ..... الف) کاشتن درخت
- ۲۰۰ ..... ب) آلوده نکردن زیر درختان
- ۲۰۱ ..... مسئولیت در برابر راه‌ها

فهرست مطالب

- ۲۰۱ ..... الف) نظافت کردن و پاکیزه نگه داشتن راه‌ها
- ۲۰۲ ..... ب) سدّ معبر نکردن
- ۲۰۳ ..... پنج. نتیجه گیری
- ۲۰۹ ..... فصل چهارم: مراتب مسئولیت اخلاقی
- ۲۱۰ ..... ۱. عمل اخلاقی
- ۲۱۰ ..... انجام دادن عمل اخلاقی در زمان خاص
- ۲۱۱ ..... تکرار عمل ناپسند
- ۲۱۳ ..... خشنودی از ارتکاب عمل ناپسند
- ۲۱۵ ..... ارتکاب علنی عمل ناپسند
- ۲۱۶ ..... کوچک پنداشتن عمل ناپسند
- ۲۱۷ ..... ۲. عامل اخلاقی
- ۲۱۸ ..... موقعیت اجتماعی
- ۲۲۳ ..... علم و آگاهی
- ۲۲۴ ..... تعقل و خردورزی
- ۲۲۵ ..... ۳. مخاطب اخلاقی
- ۲۲۹ ..... ۴. نتیجه گیری
- ۲۳۳ ..... کتاب نامه

مقدمه

تمام آیات قرآن، سخنان و سیره معصومین علیهم السلام راه رشد را به بشر عرضه می‌کنند و او را از گمراهی و ضلالت بازمی‌دارند. انسان‌ها و جوامع مسلمان آگاه و بصیر، با استفاده از این منابع سرشار معنوی به مسئولیت‌های خود پی می‌برند و با انجام آن‌ها، مراتب کمال را می‌پیمایند.

قرآن بر مسئولیت انسان در برابر همه نعمت‌های الهی تأکید کرده و می‌فرماید:

«ثُمَّ لَتَسْأَلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ»^۱

آن‌گاه در آن روز از نعمت‌ها [روی زمین] شما را باز می‌پرسند.

دین مبین اسلام انسان‌ها را در برابر یکدیگر مسئول می‌داند و بر این نکته تأکید می‌کند که افراد جامعه به یکدیگر بی‌توجه نباشند و در جهت رفع نیازهای هم بکوشند. تا جایی که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

همه شما نگهبان هستید و درباره آنچه زیر نظر شماست مسئولید؛

۱. تکوین، آیه ۸.

امام مسلمانان، نگهبان و مسئول زیردستان است، مرد در خانه‌اش نگهبان و مسئول آن است، زن در خانه شوهرش نگهبان و مسئول است، خدمتکار، نگهبان اموال آقای خود و مسئول آن است و فرزند، نگهبان مال پدر و مسئول آن است.^۱

مسئولیت اخلاقی و برجسته‌سازی آن، از جمله عوامل انتظام و هم‌گرایی اجتماعی، انسجام دینی و بشری، و مسیری برای هم‌سطح‌سازی طبقات اجتماعی است که مورد توجه قرآن و احادیث می‌باشد.

پرسش‌های فراوانی در بحث مسئولیت مطرح می‌شود؛ از جمله: مسئولیت چیست؟ بر چه اساسی انسان، مسئول قلمداد می‌شود؟ شرایط مسئول بودن چیست؟ اگر کسی به علت تهدید و فشار، اقدامی انجام دهد، آیا از نظر اخلاقی می‌توان او را مسئول آن کار دانست؟ محدوده مسئولیت اخلاقی انسان تا کجاست؟ انجام دادن یک عمل، در چه صورتی مسئولیت فرد را دوچندان می‌کند؟ استعدادها و قابلیت‌های وراثتی چه تأثیری در میزان مسئولیت اخلاقی دارد؟ این‌ها سؤالاتی است که در موضوع شرایط، قلمرو و مراتب مسئولیت اخلاقی مطرح می‌شود و ما متناسب با گنجایش این کتاب به آن‌ها پاسخ می‌دهیم.

مباحث این کتاب در چهار فصل تنظیم شده است: فصل اول به مبانی نظری مسئولیت اخلاقی اختصاص دارد. فصل دوم به بررسی

۱. محمد بن ابی‌جمهور، *عوالی اللئالی*، ج ۱، ح ۳، ص ۱۲۹.

شرایط مسئولیت اخلاقی پرداخته و سه شرط اصلی و عمدهٔ مسئولیت اخلاقی، یعنی علم، اختیار و قدرت را تحلیل و بررسی کرده است. فصل سوم به قلمرو مسئولیت اخلاقی انسان اختصاص دارد که در آن، مسئولیت‌های اخلاقی انسان در برابر خداوند، خویشتن، دیگران، طبیعت و موجودات دیگر بیان شده است. در فصل چهارم نیز، مراتب و درجات مسئولیت اخلاقی ذکر شده است.

در پایان لازم می‌دانم از استاد گرانقدر، حجة الاسلام آقای دکتر عباسعلی شاملی که با راهنمایی‌های خود، مرا در تدوین این کتاب یاری رساندند و نیز از حجة الاسلام آقای دکتر محمد هدایتی، هم‌چنین همهٔ مسئولان و کارکنان محترم مؤسسهٔ بوستان کتاب که آماده‌سازی و نشر این اثر را پذیرفتند، تشکر کنم. توفیق همگان را در خدمت به اسلام عزیز از خداوند متعال خواستارم.

سعید محمدپور

مهر ۱۳۹۹